

Uluslararası
Uygur Araştırmaları Dergisi
2018/11

KÖTÜLÜK VE UYGUR DESTAN TİPOLOJİSİNDE KÖTÜ TİPLER*

Evil and Evil Types In Uighur Epic Typlogy

Derya ÖZCAN**

Çiçek VAROL***

Özet

Kötü, korku veren ve olumsuz etkileri olan çeşitli kavramları nitelemek için kullanılan bir sözcüktür. Kötü, sözlü gelenek içindeki bir anlatmada asıl kahramanın karşısında yer alan kahramanlar için de sıklıkla kullanılan sıfattır. Kötüler, asıl kahramanın engellerini aşarken yoluna çıkan herhangi bir engel olabildiği gibi, anlatının temeli iyilik-kötülük mantığına göre kurulmuş da olabilir. Sözü edilen anlatı eğer bir destan ise destanların şahıs kadrolarında kötüler bazen düşman bazen de zalim bir rakiptir. Her şeyin zıddıyla var olduğu ve aslında bu ikisinin de birbirini tamamladığı evrenselci dikotomi ilkesi gereği iyi kahramanın varlığı kötülere karşı verdiği mücadele ile kanıtlanmaktadır. Herhangi bir kötü insanın veya varlığın tip haline gelmesi için bunların sabit karakterli ve kötülükte ısrarcı olması düşünülmektedir. Uygur destanlarında kötü tipler; kötü anne, düşman, rakip, zalim ebeveyn, hain, hileci-kurnaz tipler olmak üzere altı ana başlıkta ele alınmış ve düşman tipin daha yoğun işlendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Uygur, Destan, Kötülük, Tip.

Abstract

'Evil' is a term which is used to characterize various notions that are terrorizing or have a negative impact. It has also a common use in oral tradition as 'antagonists', who plot against the main heroes. In epics' plots, evils can be anyone who interfere in the main hero dealing with the obstacles he encounters, or the main plot could be constructed on good vs. evil. If the narrative in question is an epic, evils in this genre could sometimes be an enemy or a cruel rival. According to the universal dichotomy which is based on the principle that everything in the universe exists with its opposite and complete one another, the existence of heroes is proved by his struggle against evils. It is considered that in order for an evil person or creature to turn out to be a type, they must have a flat character and insist on wickedness. In this paper, Evil types in Uighur epics were examined under six headings as wicked mother, enemy, rival, cruel parent, traitor, tricky and cunning, and consequently it became obvious that in these epics, the enemy type appears more than the other ones.

Keywords: Uighur, Epic, Evil, Type.

* Bu makale Çiçek Varol tarafından hazırlanan ve Derya Özcan tarafından yönetilen "Uygur Halk Destanlarının Tipolojisi" adlı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Uşak-TÜRKİYE, E-posta: derya.ozcan@usak.edu.tr.

*** Doktora Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Uşak-TÜRKİYE, E-posta: vrl.cck.02@gmail.com.

Kötü kavramı “istenilen, beğenilen nitelikte olmayan, fena; zararlı, tehlikeli; korku, endişe veren; kişi veya toplum üzerinde olumsuz etkileri olan” (Türkçe Sözlük, 1998: 1388) gibi temel anlamlarla karşılanmaktadır. Kötülük ise, “kötü olma durumu; zarar verecek davranış veya söz” (Türkçe Sözlük, 1998: 1389) anlamındadır. Kötü ve kötülük kavramları birçok farklı alanın konusu olacak şekilde kullanılabilir. “Klinik psikanalizde, psiko-dinamik açıdan önemli olan bir nesnenin korkulan, hoş olmayan özelliklerini tanımlayan kavramlar, bu bağlamda ‘engelleyici’, ‘nefret uyandırıcı’, ‘korkulan’, ‘cezalandıran’, ‘sevgisiz’ gibi kavramları karşılar. Örneğin kötü anne cezalandıran, sevgisini göstermeyen, ilgisiz anne anlamlarına gelir” (Budak, 2000:474, Yıldırım, 2015’ten). Scott Peck ise *Kötülüğün Psikolojisi* isimli çalışmasında, kendimizden saklanma sürecimizin bir parçası olarak kötülüğü, suçluluk duygusundan kaçmak şeklinde tanımlar ve kişinin, kendisinden saklanmaya çalıştıkça kötü olacağını belirtir (Peck, 2003: 69, Yıldırım, 2015’ten). Eski Türkçe’de kullanılan “fena” sözcüğü gündelik dilde “kötü” sözcüğünün karşılığı olarak kullanılmaya devam etmektedir. Fakat “fena” kelimesinin aslî, birincil anlamı “yokluk” tur. Var olanlar dünyasını bir yokluk dünyası ve bir “fâni” dünya olarak görmek, hepsi de Platon çıkışlı olan panteist ve mistik nitelikteki düşünce tarzında mevcuttur. Tasavvufta da bu dünyanın sonlu, gelip geçici, ölümlü dünya, “fâni” dünya olduğunu ifade etmek için kullanılır (Kaya, 2014: 14). Felsefi açıdan ise “kötü” amaca uygun olmayan, kusurlu ve yetersiz olan, ahlaki bakımdan iyinin karşısında yer alıp, yanlış ya da kabul edilemez olan şey; mutluluğa, ideallere, amaçlara ulaşmayı engelleyen durum veya oluşum için kullanılan niteleme iken kötülük; doğadan gelen ya da bilinçli insan eyleminin sonucu olan ve insan varlığına bu dünyadaki yaşamında büyük zarar veren durum, oluşum ya da şeydir” (Cevizci, 1999; Kaya, 2014’ten). Görülmektedir ki kötü kavramı kullanıldığı her alanda olumsuz anlamları karşılamakta ve farklı yönlerden incelenebilmektedir. Yaşamın bir yansıması olarak da birçok sözlü veya yazılı eser içinde kötü olan insanlara ve kötülüğe rastlanmaktadır. İyi-kötü karşıtlığı eserlerin pek çoğunda temel yapıyı oluştururken anlatılardaki olayların ilerlemesinde kötü kahramanlar veya kötü tipler ile mücadele anlatının esasını oluşturmaktadır.

Uygurlar, çok eski zamanlardan başlayan tarihi serüvenlerini, zengin bir sözlü kültüre sahip olmaları sayesinde günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Bu sözlü kültürleri içerisinde, Uygurların aile ve sosyal hayatlarını, milli şuurlarını, duygu ve düşüncelerini yansıtan ve günümüze kadar ulaşmış olan destanların ayrı bir yeri vardır.

Uygur halk edebiyatında mensur anlatım ve mensur tasvirlerle sosyal yaşamı konu edinen ve büyük hacme sahip “dastan” biçiminde kullanılan bu terim, Batı dillerinde “epope” terimiyle ifade edilen edebi türü de karşılamaktadır. Dolayısıyla Uygur sahasında destan ile halk hikâyesi türü birbirinden ayrı tutulmamıştır. Ayrıca “destan” ın yanı sıra “epos” terimi de kullanılmaktadır. Destan terimi, hem epope anlamındaki destan türünü hem de halk hikâyesi türünü ifade ederken; “epos” terimi kesin olarak “epope” anlamındaki destan türünü ifade etmektedir” (İnayet, 2014: 8). Tarihi çok eskilere dayanan Uygur destancılık geleneğini dört döneme ayırarak inceleyen Abdülhakim Mehmet’e göre, “birinci dönem, bilinmeyen en eski çağdan 6. yüzyılın ortalarına kadardır. İkinci dönem, 6. yüzyılın ortalarından Türk boylarının İslamiyet’i kabul ettikleri devre kadar uzanır. Üçüncü dönem, Türk boylarında İslamiyet’in kabulünden 16. Yüzyıla kadardır. Dördüncü dönem, 16. yüzyıldan günümüze kadar uzanmaktadır”. Uygur destan geleneği, belirtilen dört dönem içinde hem Türk boylarının tamamına ait ortak değerleri koruyarak hem de kendine özgü bazı özellikleri meydana getirerek günümüze kadar ulaşmıştır (Mehmet, 2006: 98-99)

Çalışma içerisinde Uygur destanlarının kapsamı belirlenirken *Uygur Halk Destanları I* ve *Uygur Halk Destanları II* adlı kitaplar esas alınmıştır. Alimcan İnayet’in Türkiye Türkçesine aktardığı *Uygur Halk Destanları I* (İnayet, 2004) içinde yer alan “Nozuğum”, “Seyit Noçi”, “Abdurrahman Hoca”, “Kızıl Gülüm”, “Çin Tömür Batur”, “Garip ile Senem”, “Tahir ile Zühre”,

“Senuber”, “Kamerşah-Şemsi Canan” ve “Hurilika-Hemrecan” destanları ile *Uygur Halk Destanları II* (İnayet, 2013) içinde yer alan “Nozuğum Kıssası”, “Seyit Noçi”, “Boz Körpeş-Karaköz Ayım”, “Şah Adilhan” ve “Şehzade Behram ve Melike Dilriz” metinleri incelenmiştir. Sözü edilen Uygur destanlarında yer alan kötü tiplerin tespit edilip Uygur destanları ile zengin Türk destan geleneğinin özelliklerini açığa çıkarmak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Destan kahramanları, yaratıldıkları toplumun dini, mitolojik, sosyal ve siyasi yaşam tarzlarını yansıtırlar. Benzer özellikleri ile diğer destanlarda da görebileceğimiz bu kişiler tip olarak tanımlanır. Toplumlar, kendi ülkelerini kahraman tipi üzerinden yansıtırlar. Destan ve hikâye gibi bir olaya dayanan edebi eserlerde, o olayı gerçekleştiren asil bir kahraman vardır. Eserin belkemiğini bu kahraman oluşturur. Eser boyunca önemli olay ve duygular ona bağlanır. Bu kişiler bazı eserlerde basit, bazılarında karmaşıktır. “Tip” adı verilebilen bu yalın ve sabit karakterli kişiler, küçük farklarla, aynı devirde yazılan başka eserlerde de görülür. Tipler, genellikle edebi eserlerin anahtarı görevini görürler. Tipler sayesinde, içinde meydana geldikleri toplumun sosyal şartları, anlayış, örf ve adetlerini anlamak da kolaylaşmaktadır (Kaplan, 1985: 5-6).

Şakir İbrayev, tipoloji kavramı ile ilgili şunları ifade etmiştir: “Folklor araştırmalarında yararlanılabilecek en elverişli metotlardan biri tipolojidir. Folklorda tipoloji kavramı, bir ya da birçok halkın aynı veya benzer olan mirasının karşılaştırılıp araştırılmasıdır. Bir halkın benzeri verimleri arasında tipoloji kuramı kullanılarak araştırma yapmak mümkündür. Araştırmalarda yapılacak karşılaştırmaların tümü tipoloji kapsamına girmeyeceği gibi, her unsuru tek tek tipoloji yönünden ele alıp incelemek de mümkün değildir. Karşılaştırılanları kendi aralarında sınıflayıp yorumlamadan, millî kültürdeki yerini belirlemeden, eserdeki yerini tespit etmeden, üst üste yağmak tipolojiden uzaktır. Edebî tipoloji, eserde seçilen herhangi bir unsurun tipik özelliklerini araştırır” (İbrayev, 1998: 45-47). Folklorda tipoloji kavramı, bir ya da birçok halkın aynı veya benzer olan mirasının karşılaştırılıp araştırılmasıdır. Tipoloji belli tabiat kurallarına uygunluktur. Buna şöyle de diyebiliriz; folklorun geneli veya ayrılmış parçaları içinde kendine ait tabiat kanunlarına uygunluğu ve doğuş sebepleri, tarihi tipoloji vasıtasıyla vasıflandırılır. Meselâ; tiplerin, konuların, motiflerin, sanat araçlarının tipolojisi, tür ve alt türlerin tipolojisi gibi örnekler verilirken (İbrayev, 1998: 44-46) diğer araştırma tekniklerine göre tipolojinin folklora daha uygun olmasının nedeni, folklorun dinamik yapısından kaynaklanmaktadır.

Uygur destan metinleri incelendiğinde kötü tipler; kötü anne, düşman, rakip, zalim ebeveyn, hain ve hileci/kurnaz tipler olmak üzere altı ana başlıkta ele alınmıştır.

1. Kötü Anne Tipi

“Özgür insanın kötülüğü, kendi içinde bireysel bir kötü, psikolojik huy veya zihinsel bir düşünce olabilir; bu kötü duyguların dışa vurulduğu, kötü bir bireysel davranış olabilir yahut daha geniş bir boyutta kötü bir kitlesel ve toplumsal bir eylem olabilir” (Yıldırım, 2015: 44). İncelediğimiz destanlarda bazı anne tipleri de bu şekilde kötü davranışlar sergileyerek karşımıza çıkmaktadırlar.

Oysa toplumun en küçük parçası olan aile, kadın ve erkekte meydana geldiği gibi toplumun mutluluğu, onu meydana getiren ailelerin mutluluğuna bağlıdır. Bu mutluluğun oluşmasında da annenin rolü çok büyüktür. Çocuk dünyaya getirme, onu besleyip büyütme, ona ilk eğitimi verme görevi anneye aittir (Bars, 2014).

İncelediğimiz destanlarda da kimi anne tipleri, kötü anne rolünde karşımıza çıkmaktadırlar ve destanlarda kahramana engel teşkil eden, kin ve düşmanlık besleyen, kıskanç ve kutsuz kadınlar olarak tasvir edilmişlerdir. Üvey anne ve sevgilinin annesi (kayınvalide) olarak

karşımıza çıkan kötü anne tipleri, iyi anne tipinin karşıtı özellikler sergilemektedirler. Kahramanın mutluluğunu gölgeler, acı çekmesine ve ayrılımlarına sebep olurlar.

Çin Tömür Batur destanında, kötü anne tipi, padişahın büyük hanımı olan üvey anne rolüyle karşımıza çıkmaktadır. Padişahın iki hanımı olmasına rağmen evlat yüzü görmemiştir. Günlerin birinde küçük hanımı bir oğlan dünyaya getirmiştir. Ancak büyük hanım kıskanarak hizmetçilerine çocuğu göle atıp yerine köpek yavrusu getirmelerini emreder. Padişaha da hanımının köpek yavrusu doğurduğunu söyler. Bu duruma sinirlenen padişah küçük hanımı öldürtmek ister fakat büyük hanım kurnazlıkla yalvarır gibi yaparak canını bağışlatır. Aradan birkaç zaman geçtikten sonra padişahın küçük hanımı bir kız çocuğu dünyaya getirir. Büyük hanım yine çocuğu göle bırakıp yerine kedi yavrusu koyar. Padişaha kedi yavrusunu göstererek hanımının kedi doğurduğunu, yüzlerini yere eğdiğini ve rezil olduklarını söyler. Bunun üzerine padişah da küçük hanımını ağır bir şekilde cezalandırır. Çin Tömür ve Mahtumsula da büyük hanımın kıskançlığı yüzünden yalnız büyürler, nerede doğduklarını, ailelerinin kim olduklarını bilmezler.

Garip ile Senem destanında, kötü anne tipi Senem'in annesidir. Bu tip destanda Senem'i okuldan aldirtır, sevgililerin kavuşmasını engeller, onları ayırmak için padişahı gazaba getirip Garip ve ailesinin sürgüne gönderilmesine neden olur.

Senem, sabah kalkıp okula gitmek üzere iken annesi padişaha: "Şimdi Şah Senem buluş olmuş, göğsü çıkmıştır. Gün geçtikçe okula erken gidiyor, bundan sonra okula göndersek iyi olmaz, halk-ı âlem dedikodu çıkarır" der. Padişah da: "Öyleyse Şah Senem okula gitmesin, buluş olmuşsa Garip'e veririz, vaadimizin meyvesini görürüz" demesi üzerine hatunu: "Bu ne namussuzluk böyle, Garip babasız bir yetim çocuktur. Yetim çocuğa şah neslinden kız verilir mi?" der. Padişah ahitnameyi hatırlatsa da hatunu o anlaşmanın geçmişte kaldığını, yırtılıp atılırsa sorun kalmayacağını söyleyerek padişahı bu işten soğutur.

Garip, annesinde saklı olan ahitnamenin diğer örneğini Senem'e verir. Senem sevinçle babasına gösterir. Babası ahitnameyi görünce hatununa: "Şimdi olmadı, sır aşikâr olmuş, anlaşma gereğince iş yapmaktan başka çare var mı?" der. Akılsız hatun kötü kötü bakıp: "Böyle binamus işe vefa etmeye imkân yok" deyip belgeyi yırtıp atar. Ardından "Garip kızımızı baştan çıkardı, şahın şöhretine leke sürdü. Şimdi bu işe seyirci kalamayız, Garip'i ortadan kaldırmazsak gönlümüz huzur bulmaz, onu annesiyle beraber uzak bir yere sürgüne gönderelim, Şah Senem'i elimize alalım" der. Ardından padişah hatununun yol göstermesiyle Garip ve ailesini sürgüne gönderir.

Kötü anne tipleri, iyi anne tipleri gibi çocuklarının mutluluğunu istemezler. Kendi otoritelerine itaat edilmesini, saygı duyulmasını beklerler. Bu tipler, destanlarda daha çok üvey anne ve sevgilinin annesi (kayınvalide) şeklinde işlenmiştir.

2. Düşman Tipi

Bütün dünya medeniyetlerinin varoluş telakkileri iki temel kavram üzerinde durur: İyilik ve kötülük. İnsanlığın dini, sosyal ve kültürel alanları bu kavramlarla şekillenmiştir. Kozmosu, kaosa çeviren de bu unsurlardır. Kaosa sebep olan her şey düşman olarak nitelendirilir. Kahraman tipler, model olarak betimlenirken, düşman tipler aracılığıyla da yapılmaması gereken davranışlar betimlenir (Düzgün, 2014).

İncelediğimiz destanlarda kahramana kötülük eden, hatta kimi destanlarda kahramanın ölümüne yol açan, sevgilisine kavuşmasını engelleyen düşman tipler tespit edilmiştir. Bu düşman tipler olağanüstü varlıklar, kötü niyetli akrabalar veya yakınlar, ülkeyi yöneten kötü yöneticilerdir. Çalışmada bu düşman tipleri, olağan ve olağanüstü olmak üzere iki başlık altında incelenecektir.

2.1. Olağanüstü Düşman Tipler

Olağanüstü kelimesi Türk Dil Kurumu'nun *Türkçe Sözlüğü*'nde "alışılmıştan, benzerlerinden farklı olan" (Türkçe Sözlük, 1998: 1677) olarak tanımlanmıştır. Destanlarda yer alan düşman tiplerinden bazıları da insanüstü özelliklere sahip olarak karşımıza çıkmaktadırlar. "Bu bağlamda, mitolojik bir yapıya sahip olan destanlarda engeller, olağanüstü ve fantastik; sosyal hayatla ilgili destanlarda ise engeller, daha reel ve insanidir (Arıkan, 2003)."

Mitik dönem inanışlarını devam ettiren bu tipler, kahramanın karşısına dev, cadı ve mitik yaratıklar olarak çıkarlar. Kahraman, sevgiliyi bulma veya aileyi koruma çabası gerektirdiği durumlarda bu tiplerle mücadele eder.

Çin Tömür Batur destanında, olağanüstü düşman tipi Yalmavuz'dur. "Uygur halkının eski destanı Oğuzname'de Oğuz Han'ın insanlığa ve çeşitli hayvanlara felaket getiren vahşi yaratık tek boynuzlu Gergedan ile mücadele ederek onu öldürdüğünü görürüz. Gergedan, eski Uygurların tasavvurundaki vahşi doğa güçlerinin ilkel edebi görüntüsüdür. Onun insanlığın eski dönemlerindeki basit tasavvurlarında canlandırılan tipi vahşi yırtıcı hayvan veya garip yaratıklar olmuştur. Yalmavuz (Mañguz)'un sonraki dönem destanlarında görülen tasvirinde yarı insan, yarı hayvan şeklinde ortaya çıkması insanların onu ilk olarak vahşi hayvan şeklinde tasavvur ettiklerini gösterir. Yalmavuz'un dış görünüşü ile ilgili en önemli ayrıntı çok başlı olması ve Uygur ve Türkçe konuşan halklarda genellikle yedi başlı olmasıdır. İnsan eti yeme, insan ve diğer canlıları canlı canlı yutma, kanlarını emme onun en tipik özellikleridir. İnsanlar gibi konuşabilir ve düşünebilir. Hatta kurnazlıkta ve kadınlar gibi cilve yapmada insanları geride bırakır. Çoğu zaman ak saçlı nine şeklinde ortaya çıkarak yırtıcı kimliğini gizleyebilir" (Süleyman, 1994: 381-382).

Bu destanda da Yalmavuz, Mahtumsula'nın karşısına yaşlı bir nine olarak çıkar, kurnazlıkla evini öğrenir ve her gün onun kanını emer.

Senuber destanında ise olağanüstü düşman tiplerin sihir yapma ve şekil değiştirme gibi özellikleri vardır.

İlk olarak olağanüstü düşman tipi cadı bir ninedir. Senuber, bir has bahçeye geldiğinde bahçenin ortasında altından yapılmış bir kümbet görür. Kümbetten: "Ey insanoğlu, sen kimsin? İnsan gelirse ayağı yanacak, kuş gelirse kanatları yanacak olan bu yere nasıl geldin?" diye bir ses duyar. Senuber, beni buraya kader getirdi demesine rağmen cadı bir avuç toprağa efsun okuyup Senuber'e serper. Senuber geyik haline dönüşür. Senuber, konuşmaya devam edince cadı nine sinirlenip onu konuşamaz hale getirir. Senuber bu şekilde yoluna devam etmek zorunda kalır.

Diğer bir olağanüstü düşman tipi ise mitolojik kaynaklı yaratık olan rudipalardır. Senuber, ormanlık bir alana geldiğinde insan kılığına girmiş rudipalar ondan yardım isterler. Senuber yardım ettiği sırada arkadan boynuna sarılırlar ve onu esir ederler.

Hurilika-Hemracan destanında, olağanüstü düşman tipi Hurilika'nın kardeşi Hurizefran'dır. Hemracan, Hurizefran'ın bağındaki bülbülü alıp gidince Hurizefran'ın ümmetleri bülbülün olmadığını fark ederler. Hurizefran'a bülbülün olmadığını söyledikleri zaman Hurizefran nerede olursa olsun bülbülü bulup getirmelerini emreder. Hurizefran'ın yetenekli devi Haşret bülbülü Hemracan'ın yanında bulur ve Hurizefran'a söyler. Hurizefran da bülbülü alan insanoğlunu yedi kat gökyüzünden yere atmasını söyler. Haşret Dev göğe yükselip Hemracan'ı yere atar.

Bundan sonraki kısım ise Hurizefran'ın Hemracan'a âşık olup onu istemesidir. Hurilika'ya bu istediğini söyleyince Hurilika Hemracan'a sorar. Hemracan ise Hurilika'dan başka kimseyi istemez. Hurilika, Hurizefran'a laf dinlemediği için şeriattan yol bulmasını ister.

Hurizefran, kadiya rüşvet vererek iki kız kardeşin aynı erkek ile evlenmesinin uygun olduğunu söylemesini ister.

2.2. Olağan Düşman Tipler

Gündelik hayatta karşımıza çıkabilecek, normal özelliklere sahip sıradan insanlar olan bu tipler, destanlarda zalim ve ülkeyi kötü yöneten yöneticiler, kötü niyetli akrabalar ve yakınlar (kardeş, yenge, yiğit) olarak işlenmiştir.

Nozuğum, Nozuğum Kıssası, Seyit Noçi, Seyit Noçi (2) ve Abdurrahman Han destanlarında olağan düşman tipi kötü yöneticilerdir. Bu tiplerin destanlardaki işlevi, kahraman ve halkına zulmetmeleri, rüşvetçi olmaları ve asayişi sağlayamamalarıdır. Kahramanları sürgüne gönderirler veya yurtlarında barındırmalarını zorlaştırırlar ve idam edilmelerine sebep olurlar.

Kızıl Gülüm destanında, olağan düşman tipi zengin, açgözlü, halkı sömüren bir tip olan İsa'dır. İsa, Kızılgül'ü kaçırap Bülbül ile aralarına ayrılık girmesine sebep olur.

Çin Tömür Batur destanında ise olağan düşman tipi Sancu padişahının oğlu Ozmuh'tur. Ozmuh, havuzuna bir tel saçı görüp "saçın sahibi de böyle güzeldir" diye kim olduğunu araştırır. Saçın sahibinin Mahtumsula olduğunu öğrenir. Daha sonra Çin Tömür'e kardeşini vermesini, eğer vermezse savaş açacağını söylemesi için elçi gönderir. Çin Tömür vermeyince askerleri ile birlikte savaşmaya gelen Ozmuh, Çin Tömür askerlerle savaşırken bu durumdan faydalanarak Mahtumula'yı kaçırap. Böylece iki kardeşi ayırdığı gibi zorla nikâhına alır ve ondan iki çocuk sahibi olur. Nozuğum, Ozmuh'tan dolayı hem kardeşinden ayrılır, hem de bir düşmanla evlenip çocuk yapmış olur.

Tahir ile Zühre destanında, olağan düşman tipi bir dellale (yaşlı kadın) dir. Dellale ne zaman onları beraber görse Kara Batur'a şikâyet eder. Tahir ve Zühre'nin ayrılmasına hatta onun şikâyetlerinden dolayı Tahir'in ölümüne sebep olur.

Boz Körpeş-Karaköz Ayım destanında olağan düşman tipi Karaköz'ün yengesi Fatma'dır. Bu kadın cırtlak sesle konuştuğu için mahalledekiler onun adını söylemeden "Cırtlak sesli kadın" diyorlarmış. Bu kadın hakkında yurt içinde şöyle bir şiir yayılmıştır:

"Yüzü kara, karga burun, dağınık saç,

Dişi ala doğan gibi otururdu göz aç.

Konuşuyor sanki köpek gibi hırıldayarak,

Yalnızken rastlarsa uzağa kaç." (İnayet, 2013: 64)

Fatma, Boz Körpeş'e âşık olmuş ve evde ziyafet hazırlayarak eşini çağırıyormuş gibi Boz Körpeş'i davet edip ona gönlünü açmıştır. Boz Körpeş onu yengesi olarak gördüğünü, Karaköz'ü sevdiğini ve onunla evlenmek istediğini söyleyince Fatma sinirlenip intikam almak ister. Boz Körpeş'e iftiralar atıp yalanlar söyler. Cırtlak sesli kadın, kayınbabasına Boz Körpeş ve Karaköz Ayım'in birbirlerine âşık olduğunu, Boz Körpeş'in elçi gönderip isteyeceğini eğer vermezse öldüreceğini söyleyince Suyâğıl sinirlenip gazaba gelir. Fatma bununla da yetinmeyip akşam Bayağıl ile yatarken Boz Körpeş'in kendisinin yokluğunu fırsat bilip kötü niyetle evine geldiğini, bu yüzden erkekliğini gösterip aklını başına getirmesini söyler. Bayağıl bu sözleri duyunca öfkesini yenemeyip Boz Körpeş'ten hesap sormaya gitmek isterse de Fatma güzel sözlerle onu yatıştırıp başka bir gün bir işi bahane edip haklamasını ister. Fatma'nın bu sözleri Boz Körpeş'in ölümüne neden olur.

Bu kadın tipi için Dede Korkut "solduran sop" ifadesini kullanır. Bu kadınlar kocasından memnun olmayıp daha uygun birini umarlar. Bunlar dedikodu yapıp, kapı dinlerler. (Ergin, 2012: 18) Fatma da burada bu kadın tipini sergiler.

Şah Adilhan destanında olağan düşman tipler, yedi kalender, vezirler, on atlı eşkıya, Tüccar Behmen ve atlı Kırgız'dır.

Yedi kalender, padişahın cömertliğinden faydalanarak kırk günlüğüne yerine geçerler. Bu süreç içinde kalenderler esrar içerler. Yapmadıkları kötülük kalmaz. Hazineyi har vurup harman savurarak şehir halkına koyun kestirip yedirirler. Vezirlere tabak tabak altın dağıtarak kendi yanlarına çekerler. Kırk gün sonunda Adilhan'a padişahlığını iade etmezler. Vezirler de kalenderleri destekleyerek şunları ifade ederler:

“Ey merhametli Padişah-ı âlem, muhterem sığınağımız, padişah Adilhan önce yemen şehrinin şahı idi. Bu adam Allah'ın verdiği devleti taşıyamadı ve haddini bilmeden padişahlık tahtını kendi elleriyle size hediye etti. Hazretleri şah olduktan sonra şehir halkına çok iyilik ettiniz. Bizim padişahımız sizsiniz, sizin gibi bilge padişah varken, biz başka kimi padişah yapacaktık? Adilhan padişahlığı size sadaka vermişti. Allah yolunda verilen sadaka geri çevrilmez. Siz bizim padişahımız, siz bizim sığınağımız, siz bizim yol göstericimiz, siz bizim kiblegahımız! Biz Adilhan'ı tanımıyoruz” (İnayet, 2013: 89)

Daha sonra kalenderler Adilhan ve ailesini idam etme kararı alırlar. Adilhan bunu duyunca ailesini korumak için yurdundan ayrılmak zorunda kalır.

Destanın son bölümünde kalenderlerin, şehir onlara kaldı diye esrar içtikleri, halkla ilgilenmedikleri, vezirleri ve şehrin büyüklerini zindana attıkları, şehri ve halkı perişan ettikleri ifade edilir.

On atlı eşkıya, Adilhan ve ailesi bir dağda konakladığı sırada onların dört atı ile altın ve gümüşlerini ele geçirip bütün erzaklarını da alıp giderler. On atlı eşkıya, Adilhan ve ailesini saklandıkları yerde bulsalar da eğer öldüreceklerdir ancak bulamazlar.

Tüccar Behmen ise Adilhan'ın güzel eşini görünce kaçırmak ister ve yalan söyleyerek Adilhan'a şunları ifade eder:

“Ey baba, size şunu bildireyim ki, biz beş yüz tüccarız, ben onların şefiyim. Biz bu dağa geleli beş altı gün oldu. Ondan beri gam endişe dağları üstüme yıkıldı. Daha açık söylemek gerekirse, benim bir hanımım var idi. O sevgilim hamile idi. Bugün üç gün oldu. Onun doğumu yaklaşmış azap içinde kaldı. Çocuk doğmadı ya da biz bir çare bulamadık. O aciz kadının olmadığından ona gidip yardımcı olmadık. Ben o zayıf kadının inlemelerine dayanamayınca, onun için bir kadın arayıp buraya geldim...” (İnayet, 2013: 98)

Adilhan bu sözler karşısında eşinin gitmesinin namahrem olduğunu söylese de Behmen yanında bir oğlu da eşlik etsin diyerek Adilhan'ı ikna eder. Melike ve oğlunu alıp giden Behmen biraz uzaklaşınca oğlanı gönderip Melike'yi alıp kaçar. Melike'yi getirdiği çadırda ona el uzatmak ister.

Atlı Kırgız ise nehirden geçmeye çalışan Adilhan ve iki çocuğunu görünce çocuklardan birini karşı geçirmek vaadiyle Adilhan'ı kandırır ve karşıya geçtiğinde Şehzade Faruh'u alıp kaçıtır.

Böylece Adilhan ve ailesi dağılmış olur ve on dört yıl boyunca birbirlerini ne görürler ne de birbirlerinden haber alırlar.

3. Rakipler

“Rakip, herhangi bir işte, bir yarışta, birbirini geçmeye çalışan, aynı şeyi elde etmeye uğraşan kimse” (Türkçe Sözlük, 1998: 1843) anlamına gelmektedir.

İncelediğimiz destanlarda rakip tipi, sadece Tahir ve Zühre destanında tespit edilmiştir. Bu standaki rakipler Kara Batur ve Sultan Büvice'dir. Kara Batur Zühre'yi, Sultan Büvice de Tahir'i istemektedir.

Karahan'ın ülkesine bir gün düşman gelir. Karahan da düşmanı kim püskürtürse kızını ona vereceğini söyler. Kara batur saraya gidip düşmanı püskürteceğini söyler. Bir tane uçan at seçer. Atın üzerine tutkal sürüp koşum koyar. Koşumun üzerine tutkal sürdükten sonra biner. At yerinde duramadan tepinip dizginini çeker. O, atın dizginini bırakır ve at onu alıp kaçar. At koşarken bir çınarın dalından tutunur ve çınar kökünden sökülür. Düşman, elinde çınarla birinin geldiğini görünce paniğe kapılıp "biz yurtla baş edemeyiz" diye kaçarlar. Bu olaydan sonra kurnazlığına ve yaptıklarına uygun olarak Kara Batur olarak anılır. Karahan da düşmanı püskürttüğü için kızını Kara Batur'a verir. Ancak Zühre, Tahir'i sevmektedir. Kara Batur onları beraber görünce padişaha söyler. Padişah, Tahir'i Zühre'den uzaklaştırır. Kara Batur ikinci defa onları yine beraber görünce padişaha söyler. Bu defa padişah Tahir'i öldürtür.

Tahir ile Zühre destanında ideal eş tipi, Sultan Büvice'dir. Sultan Büvice, Rum padişahının en küçük kızıdır. Sandık içinde aka aka Rum nehrine gelen Tahir'i Sultan Büvice bulur. İlk önce tanınmaz halde olan Tahir'den herkes korkar ancak Tahir kendini tanıttıktan sonra onun bir şehzade olduğuna inanırlar. Padişah kızını Tahir'e vermeyi kabul eder. Bunun için Tahir üç kez sınanır. Sınamaları geçen Tahir, Sultan Büvice ile evlenmek zorunda kalır. Ancak ona hiç gönlü düşmez. Sultan Büvice her şeye rağmen onu sevmekten vazgeçmez. Tahir, memleketine döneceği zaman padişah Büvice'yi de yanında gönderir. Büvice, Tahir'i çok sevdiğini, Zühre'den vazgeçmesini isteyerek şunları söyler:

*"Bu kavak uzun kavak,
Dibinden kesmek gerek,
Yeni yar tutan kişi,
Eskisinden vazgeçmek gerek.
Ben âşık idim size,
Bir bakmadınız bize,
Vebalım olur size.
Kıyamet günü olsun,
Allahım kadı olsun,
Yakanıza yapışmaya,
Demir tırnağım olsun.
Sen gitsen ben de gideyim,
Bıraksan yolda kalayım,
Altın ibrik alarak,
Prensesimin eline su vereyim."* (İnayet, 2004:271-272)

Büvice ne kadar dil dökse de, Zühre'yi kabul etse bile Tahir istemez. Tahir vedalaşarak tekrar yola koyulur ve Büvice, o gözden kaybolana kadar arkasından ağlar.

4. Zalim Ebeveyn Tipi

"Zalim ebeveynin destandaki temel özelliği, kızının sevdiği kişiyle evlenmesine mani olmak ve başka biriyle evlenmesini istemektir. Zalim ebeveyn, genellikle kızın ailesi (anne, baba, kardeş) dir. Kızına talip olan kişilere zor görevler verir, önceden verdiği sözü yerine getirmez. İzinleri dışında kızı ile görüştüğü için kahramanı sürgün eder ve bu kişiler bazen de öldürme girişimde bulunurlar" (Duman, 2017: 183).

Mustafa Duman, bu tiplerin etkinlik alanlarını şu şekilde açıklamaktadır:

“1-Birini kovmak

2-Güç bir iş önermek

3-Sözünde durmamak

4-Kahramanın evliliğine mani olmak” (Duman, 2017: 183)

Garip ile Senem destanında zalim ebeveyn tipi, Senem’in annesi ve babasıdır. Garip, yetim olduğu için bu tipler, kızlarını ona vermek istemezler. Garip’i Senem’den uzak tutmak için yurttan uzaklaştırırlar.

Tahir ile Zühre destanında, zalim ebeveyn tipi Zühre’nin babasıdır. Karahan, ilk önce okumada ilerleme sağlayamadıkları için Tahir ve Zühre’nin okuma odalarını ayırır. Bu şekilde kırk gün boyunca birbirlerini görmeden ders alırlar. Daha sonra Karahan, Zühre’yi başka biriyle evlendirmek ister. Tahir ile Zühre’nin birbirlerine âşık olduğunu duyunca bir sandık yaptırıp içine Tahir’i koyarak nehre bırakır. Tahir, kurtulup tekrar Zühre’nin yanına gelince Karahan duyar ve Tahir’i yakalattırıp öldürtür. Tahir’in ardından Zühre de kendini öldürür. Karahan iki aşığı mezarda da kavuşturmayıp aralarına Zühre’yi evlendirmek istediği Kara Batur’un mezarını yaptırır.

Kamerşah ve Şemsi Canan destanında ise zalim ebeveyn tipi, Şemsi Canan’ın babasıdır. Kızını Kamerşah’a vermek istemeyen padişah bu işten vazgeçirmek için ağır bir başlık parası ister.

“En kısa tanımıyla başlık, evlenecek erkeğin veya ailesinin kız tarafına çoğu kez kızın babasına verdiği nakit para ve eşyadır. Başlığa, “bedel”, “kalın”, “ağırlık” da denmektedir. Başlığın temelinde hem ekonomik hem de saygınlık etmeni yatmaktadır. Evlenme yoluyla evden ayrılan kızın iş gücünü karşılamak ve ekonomik boşluğu doldurmak karşılığında alınan para ve paraya çevrilebilecek değerli hediyeler dengeyi sağlamaya yöneliktir. Öte yandan, başlık geleneğinin geçerli olduğu yerlerde, töreye uyararak, toplumun değerler sisteminin dışına düşmemek de önemli bir noktadır. Bu bakımdan saygınlığı korumak için, başlığın miktarıyla kızın toplumsal yeri eşit bir oranda tutulmaya çalışılır” (Örnek, 2014: 277-278). Başlığın bu destanda kullanılması ise kızın ekonomik desteği için değil, hem kahramanı bu işten vazgeçirmek hem de kızın değerinin ve saygınlığının gösterilmesidir.

Kamerşah, başlık parası için Şemsi Canan’dan izin isteyip nehir boyunca kırk gün Allah’a secde eder. Daha sonra nehirden su çıkarıp has bahçe hazırlamak için nehir kıyısını tırnakları ile kazar. Cefa çekmeden huzurun, çalışmadan mutluluğun olmayacağını anlayan Kamerşah, öyle güzel bir hazırlar ki padişah görünce şaşkına uğrar. Padişah bu işten sıyrılmak için bu sefer de kızını vazgeçirmeye çalışır ancak Şemsi Canan da vazgeçmeyince Kamerşah’ı ortadan kaldırmak ister.

5. Hain Tip

Hain tipin en belirgin özellikleri, aldatıcı bir varlığa dönüşmek ve görüldüğünden farklı davranmaktır. Bu kişiler, düşmana hizmet edebilecek kişilerdir (Duman, 2017). Kahramanı düşmanla işbirliği yaparak ortadan kaldırmaya çalışan, kahramanın gönlünü kazanamayan veya kahramandan aşkına cevap alamayan, kahramanın iyi niyetinden faydalanan bu tipler, kahramana ihanet ederler. Zafer veya sevgiliye kavuşma yolunda kahramana engel teşkil ederler; hatta bazı destanlarda kahramanın ölümüne sebep olurlar.

Abdurrahman Han destanında, hain tip Abdurrahman Han’ın kırk bir yiğidinden biri olan İsmail’dir. Abdurrahman Han güvenip seçtiği kırk bir yiğidi sıraya dizip babasının huzuruna çıkarır. Babası görünüşüne, karakter ve ahlakına bakarak kırk yiğidi güvenilir bulur, ancak kırk birincisine yani İsmail’e sıra geldiği zaman şöyle der:

*“Oğlum kırkı tamamdır,
İşte bu biri yamandır.
Çünkü gözü aladır,
Dışleri de karadır,
Onu savaşa götürsen,
Belki başına beladır.”* (İnayet, 2004:105)

Han Hoca, babasının sözüne karşılık İsmail'in yedi yaşından bu yana karnını doyurduğunu, tuz-ekmek hakkına ihanet etmeyecek bir yetim olduğunu ve ona güvendiğini söyleyerek Piyalma'ya doğru yol alır. Piyalma'ya vardığında savaş ilan ettiğini bildirmek üzere İsmail'i elçi olarak gönderir. İsmail, düşman yanına geldiğinde ambal onu seksen gümüşle kandırır. İsmail, seksen gümüşü kabul edip niyeti bozar, Han Hoca'dan gönül ipini koparır, yemin ederek onlara katılıp Han Hoca'yı öldürme vazifesini kabul eder. Savaş meydanında İsmail, Han Hoca'nın sağ omzuna ok atınca Han Hoca kan kaybederek attan düşer. İsmail'e omzunu bağlamasını söyleyince İsmail:

*“Senden öcümü almaya,
Azrail olup geldim.
Başını tenden ayıracağım,
Hınçla dolup geldim.”* (İnayet, 2004: 108)

Der ve hançerini çıkarıp Han Hoca'nın gırtlığına vurunca hançer orak gibi eğilir. Son defa hançerini Han Hoca'nın yüreğine saplamak üzere iken ordunun rüzgâr gibi geldiğini görünce kaçır.

Garip ile Senem destanında, hain tip Senem'in cariyelerinden Süçük'tür. Garip tek başına bahçede gezerken Süçük gelip arkadan sarılır. Garip, Senem zannedip arkasını döndüğünde Süçük'ün olduğunu görünce ahlaksız diyerek onu iter ve yere düşürür. Süçük “Nice zamandan beri prensesle oynayıyorsun, niye bir kez benim gönlümü almıyorsun? Bu kabalığın için seni astırmazsam” diyerek yemin eder ve padişahın yanına gider. Padişaha Garip'in döndüğünü, Senem ile birlikte olduğunu söyleyerek şikâyet eder. Padişah söylediklerinin doğru olup olmadığını kontrol ettirir. Tahir'i bulamayınca Süçük'ü iftira attı diye etlerin parça parça edilip köpeklere verilmesini emreder.

Tahir ile Zühre destanında hain tip, kervancılarıdır. Zühre, kervancılar bir an önce mallarını satıp ülkelerine dönsün, Tahir'den haber getirsinler diye bütün dükkânları kapattırır. Kervancılar rahat rahat ticaret yapıp dönecekleri zaman Zühre, Şah Behram'ı da yanlarında gönderir. Yolda kervancılar niyeti bozup Şah Behram'ı soyup kıymetli eşyalarını alırlar.

6. Hileci/Kurnaz Tipler

Hilekâr tipin temel özelliği, kendi çıkarı için hileye başvurmak ve böylelikle insanları zor duruma sokmaktır. Hile yapmak onun doğasında vardır. Olağanüstü özelliğe sahip olabilir. Destanlardaki hilekâr tip, mitlerde olduğu gibi bir yasağı çiğneme veya çiğnetme eğilimindedir. İnsanların aklını çelerek, onları başka insanlarla düşman haline getirmek bu tipin en temel özelliğidir (Duman, 2017). Destan kahramanının güç ve kuvvetle alt edilebilmesi destan tabiatına aykırı bir durumdur. Kahramanı ele geçirebilmek için düşmanın tek silahı sihir, entrika veya hiledir. Düşman, kahramanın zıddıdır. Bu zıtlık büyüdüğü oranda kahraman daha da yücelir. Kahramanın özellikleri düşünüldüğünde düşmanın hile yapmaktan başka çaresi kalmaz. (Düzgün, 2014)

Seyit Noçi destanında hileci/kurnaz tip, kurnazlıkta haddini aşan, kendini aslan sanan, büyüklük taslayan, küstah bir tip olan Kof Beyzade'dir. Kırk adamı ve ellerinde sopa, mızrak ile gelen Kof Beyzade, Seyit Noçi ile güç mukavelesi yapmak için dövüşmek ve güreşmek ister. Seyit Noçi dövüşmekten yana olmadığını rebabını çalmak istese de Kof Beyzade kabul etmeyip yumruk atar ancak yumruğu havaya gidip kendisi de bir çukura düşer. Bu utanca dayanamayan Kof Beyzade, Seyit Noçi'ye tekme atar ancak ayaklarının ağrısından bağırır. Yenilen pehlivan güreşe doymazmış derler ya Kof Beyzade de bütün gücünü toplayıp Seyit Noçi'nin göğsüne yumruk atınca başı gözü zangırdayıp, kulakları vızıldar ve başında ur çıkıp şişer. Rezil olan Kof Beyzade, Seyit Noçi'ye "Hey sihirbaz, dilenci, kendine sur-i efsun okutmuşsun, insan suretine girmişsin. Yürü mahkemeye, ben orada sırrını açacağım, baş ve gözüne ahlak ilacı saçacağım..." der. Seyit Noçi, Allah'ın üç hakkını verdiğini yine de kendini bilmediğini, şimdi de kendi kerametini göstermek için Kof Beyzade'nin yakasından tutup kaldırır ve bir eliyle çevirip Karşehir nehrine atar. Seyit Noçi'yi kavga ederek yenemeyeceğini anlayan askerler bu zararı halktan çıkarmak için hile ile Seyit Noçi'yi yurttan uzaklaştırmak isterler ve özür dileyip bir at hediye ederler. Seyit Noçi de bu fikirten habersiz atı kabul edip İliho'ya doğru yol alır.

Diğer bir hileci/kurnaz tip, Üçturpan valisi Ma Şaovu'dur. Ma Şaovu, Seyit Noçi'yi yok etmek için ilk önce onun iltifatını kazanır ve daha sonra idam fermanının yazılı olduğu mektubu Kaşgar'da Ma Titey'e vermesini ister. Her şeyden habersiz olan Seyit Noçi, mektubu Ma Titey'e verince Ma Titey, Seyit Noçi'yi idam ettirir.

Seyit Noçi (2) destanında hileci/kurnaz tip, koca karıdır. Seyit Noçi'nin yakalanmasında yardım olanlara mükâfat verileceği fermanı çıkarılır. Bu fermanı beli bükük, gözleri fırlak, ağzı pabuç gibi, burnu patlıcan gibi, saçları dağınık, sesi kısık, azıcık bıyığı olan bir koca karı yerine getireceğini söyler. Hilekâr ve açgözlü bir tip olan koca karı, Seyit Noçi'yi yakalatırsa Pekin Han'ı tarafından mükâfatlandırılacağı ve ayrıca kendisine servet verileceği için Seyit Noçi'yi yakalamak amacıyla dağa doğru yol alır. Dağlarda dolaşarak dert ve hasretle yandığını, biricik oğlunu Çinli çerilerin öldürdüğünü anlatıp ağlar ve sonunda Seyit Noçi'nin karşısına çıkıp evine davet eder. Seyit Noçi, insanlara güvenen, yoksullara değer veren, ayrıca ihtiyaçlara saygı gösteren bir tip olduğundan koca karının evine gitmeye razı olur. Seyit Noçi gece yarısı evine dönmek için izin ister ve ahıra girip baktığında atının olmadığını görünce koca karının tuzağına düştüğünü anlar. Kılıcını çıkarıp eve girdiğinde koca karının da olmadığını görüp tekrar dışarı çıkınca etrafını düşman çerilerinin sardığını görür. Onlarla tek başına sabaha kadar savaşır ve sonunda bir elinden yaralanıp düşman eline düşer. Daha sonra Seyit Noçi'yi Kaşgar'a götürüp elini ayağını zincirleyip hapsederler ve gece gündüz işkence ederler.

Hurilika-Hemracan destanında hileci/kurnaz tipler, Hemracan'ın kardeşleridir. Kardeşler, bülbülü aramak için yola koyulduklarında Hemracan'a haber vermezler. Hemracan onlara yetiştiğinde, onu "gidişi olan, dönüşü olmayan yola" gönderirler. Destanın son bölümünde Hemracan bülbülü alıp kardeşlerinin yanına gidince, kardeşleri "babamızın yüzüne bakamayız" diye bülbülü Hemracan'dan alırlar ve Hemracan'ın gözlerini oyup kuyuya atarlar.

Boz Körpeş ve Karaköz Ayım destanında, hileci/kurnaz tipler Karaköz'ün babası Suyağıl ve ağabeyi Bayağıl'dır. Fatma'nın attığı iftiralar sonucunda Suyağıl ve Bayağıl, Boz Körpeş'i ortadan kaldırma planı yaparlar. Suyağıl, Bayağıl'a: "Sen önce gençleri toplayıp güreş düzenle, bir çare bulup Boz Körpeş'i meydana çıkarıp onunla kendin teke tek güreşip onun ne kadar gücünün olduğunu dene. Gücün yeter gibiyse oracıkta işini bitiririrsin, gücün yetmeyecek gibiyse gizlenerek öleceği yerine vurup cehenneme yollarsın" der. Bayağıl babasının bu sözleri üzerine güreş düzenleyip Boz Körpeş'i de çağırır. Suyağıl ilk önce seçtiği yiğitleri ile Boz Körpeş'i güreştirir lakin hiçbirisi Boz Körpeş'i yenemez. Bunu gören Bayağıl o kadar kişiyle güreştiği için yorulduğunu düşünerek kendisi meydana çıkıp güreşir.

Boz Körpeş, Karaköz'ü düşünerek edepsizlik yapmamak maksadıyla güreşmek istemezse de Bayağıl'ın sözleri ile güreşmeye mecbur kalır. Bayağıl, her ne kadar tüm gücünü kullanarak güreşe de Boz Körpeş'i yerinden kılmaz. Hamle sırası Boz Körpeş'e geldiğinde Bayağıl'ı belinden tutup havaya kaldırarak yavaşça yere indirir fakat Bayağıl daha da sinirlenip Boz Körpeş'in dikkatsizliğinden faydalanarak saldırır. Boz Körpeş çeviklikle yana çekilince yere düşüp ağı yüzü kum dolar, rezil olur. Gözlerine kan dolan Bayağıl, Boz Körpeş'e tekrar saldırınca Boz Körpeş, Bayağıl'ı yukarıya kaldırıp sert bir şekilde yere vurur. Bayağıl, Boz Körpeş'in gücüne yenildiğini kabul edip çaresiz kurnazlıkla yalakanlık yapmaya başlar. Aradan birkaç gün geçtikten sonra Suyağıl ve Bayağıl yeni bir hile bulurlar.

Bayağıl, babasının av eti istediğini bu yüzden ava çıkacağını ve Boz Körpeş'in de kendi ile gelmesini ister. Boz Körpeş ve Bayağıl ava gittiklerinde uzun bir yol kat ettikten sonra Boz Körpeş arkasına dönüp baktığında Bayağıl'ı göremez ve onu aramak için tekrar geri döner. Bir yere gelip durduğunda ılgın ağaçlarının arasından bir tane ok gelip kasığına saplanır. Ağaçların arasına gidip baktığında oku atanın Bayağıl olduğunu anlar ancak başka biri olsaydı eğer canını bağışlamayacakken Bayağıl olduğu için canını bağışlar ve yoluna devam ederken atının okun zehirli olduğunu söylese de aldırış etmez. Aradan biraz vakit geçtikten sonra ok etkisini gösterip Boz Körpeş'i halsiz bırakır.

Boz Körpeş'in hala yaşadığını öğrenen Bayağıl ve Suyağıl vitrek ağacına geldiklerinde Boz Körpeş'i tamamen ortadan kaldırmak isterler. Suyağıl, Bayağıl'a kellesini almasını buyurduğunda Bayağıl korkudan yaklaşamaz ve Suyağıl, Boz Körpeş'in yanına yaklaşıp boynunu vurup daha sonra vücudunu parçalara ayırıp kavak ağacının dallarına astırır.

Hileci/Kurnaz tipler, kahramana kin ve düşmanlık besler, onun ölümüne neden olurlar. Çeşitli hile ve düzenbazlık yaparak tuzağa düşürürler. Kahramanın iyi niyetinden istifade ederek onu ortadan kaldırmaya çalışırlar.

Sonuç

'Evrende her şey zıddıyla kaim' düalist düşüncesinden hareketle iyilik ve kötülük de birbirini tamamlayan unsurlardır. İyiliğin olduğu yerde kötülük de kendine yer edinmiştir. İnsanlığın ilk dönemlerinden beri var olan kötü ve kötülük olgusu, hem insanları hem de onların sözlü ve yazılı verimlerini etkilemiştir.

Uygur Türkleri de destanlarında iyi tiplere olduğu kadar kötü tiplere de yer vermişlerdir. Kötü tipler destanlarda, anne tipi, olağan ve olağanüstü düşman tipi, rakip, zalim ebeveyn tipi, hain tipi ve hileci/kurnaz tipleri olarak işlenmiştir.

Kötü anne tipleri, destanlarda üvey anne ve sevgilinin annesi (kayınvalide) olarak yansıtılmıştır. Kahramanı zor durumlara düşüren, mutluluğunu istemeyen, âşık olduğunu kız veya erkek ile ayrılmalarına neden olan tipler olarak işlenmişlerdir. Üvey anne, kahramanı ailesinden uzaklaştırdığı gibi ailesini hiç tanımamasına da neden olmuştur. Kahraman, nerede doğduğunu, ailesinin kim olduğunu bilmeden hayatını devam ettirmek zorunda kalmıştır. Sevgilinin annesi ise kahramanı sevgiliden ayırmaya çalışıp iki sevgiliyi de acı çektirmiş, sürgüne gönderilmesine ve buna bağlı olarak acılarına hasretliğin de eklenmesine yol açmıştır.

Düşman tipler, kahramanın hem ailesini hem de yurdunu korumalarında, sevgiliye ulaşma yolunda sihir, entrika, hile vs. ile en büyük engeli olmuşlardır. Bazen olağan bazen olağanüstü bazen de kahramanın karşısında rakip olarak yer almışlardır. Olağanüstü düşman tipinin şekil değiştirme, sihir yapma, hilekâr ve acımasız olması gibi özellikleri vardır. Sıradan düşman tipleri yönetici konumunda halkına zulmeden, halk tarafından sevilmeyen, kötülük ve hile yapan, ihanet eden kardeş ve vezir gibi tiplerdir. Rakipler, aynı erkeğe âşık olan iki kız ve aynı kıza âşık olan iki erkek tipleridir. Bazı destanlarda kahramanın ölümüne de sebep olmuşlardır.

Zalim ebeveyn tipler, kahramanın ve sevgilisinin mutluluğuna gölge düşürmüş, onları ayırmak için türlü yollara başvurmuşlardır. Bu tiplerin amacı, kahramanı uzaklaştırmak için sürgüne göndermek, sevgiliden vazgeçirmek için ağır başlık talep etmek, sevgiliyi bir başkasıyla evlendirmeye çalışmaktır. Kahramanın hiç beklenmeyeceği şekilde ebeveynlerinin kötülüğü ile karşılaşması anlatının akışı içinde dikkat çekici olmaktadır.

Kahramanın iyi niyetinden faydalanarak ona ihanet eden, kin ve düşmanlık besleyen, düşmanla işbirliği yaparak onu alt etmeye çalışan hain tiplerin özelliklerine ilaveten, hileci/kurnaz tipler de kendi çıkarları için kahramanı zor duruma düşürmüş, güç ve kuvvetle zafer kazamayınca hile ve kurnazlığa başvurup onu aldatmış olan tiplerdir.

Sonuç olarak söz konusu on beş adet destan üzerinde bir inceleme yapıldığında anne veya ebeveyn olan kötü tiplerin düşmanlık, hainlik ve hilecilik karşısında daha zayıf kaldığı; olağan ve olağanüstü düşmanların ise en yoğun işlenen kötü tip olduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Bars, Mehmet Emin (2014). "Türk Kahramanlık Destanlarında Kadın Tipleri". *International Journal of Languages' Education and Teaching Volume/3*, s. 121-140.
- Duman, Mustafa (2017). *Türk Halk Anlatmalarında Olumsuz Tipler –Mit, Destan, Halk Hikâyesi*. Ege Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Düzgün, Ülkü Kara (2014). *Türk Destan Kahramanı ve Başkurt Destanlarının Tipolojisi*. Konya: Kömen Yay.
- Ergin, Muharrem (2012). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- İbrayev, Şakir (1998). *Destanın Yapısı*. Ankara: AKM Başkanlığı Yay.
- İnayet, Alimcan (2004). *Uygur Halk Destanları I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- İnayet, Alimcan (2013). *Uygur Halk Destanları II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- İnayet, Alimcan (2014). *Uygur Halk Destan/Hikâyeleri Üzerinde İncelemeler*. Ankara: Gece Yay.
- Kaya, Mustafa (2014). *Leibniz'in Théodicée'sinde Kötülük Problemi*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Mehmet, Abdülhakim (2006). *Uygur Halk Destanları (İcra Merkezli ve Karşılaştırmalı Bir Araştırma)*. Ege Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Örnek, Sedat Veyis (2014). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Bilgesu Yay.
- Süleyman, Eset (1994). "Altay Kültür Dairesinde Yalmavuz Tipi". *Miras Dergisi. Akt: Alimcan İnayet(1)*, s. 377-385.
- Türkçe Sözlük 1 (A-J). (1998). Türk Dil Kurumu.
- Türkçe Sözlük 2 (K-Z). (1998). Türk Dil Kurumu.
- Varol, Çiçek (2017). *Uygur Halk Destanlarının Tipolojisi*. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Uşak: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yıldırım, Gökşen (2015). *Kötülük Olgusu ve Tanzimat Devri Türk Romanında Kötülük*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elazığ: Yayınlanmamış Doktora Tezi.